

«8D03106 – Аймақтану» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін ұсынылған
Ермеков Әлібек Балғанбекұлының
«Аймақтық секьюритилендіру аспектілері тұрғысынан ОА-дағы Қытай
ықпалын институционализациялау» тақырыбындағы диссертациясының
АНДАТПАСЫ

Диссертациялық зерттеудің жалпы сипаттамасы. Бұл диссертациялық зерттеу жұмысы Қытайдың секьюритилендіру және институционализациялау негізгі тұжырымдамаларының эволюциясын зерттеуге арналған, сондай-ақ қытай-америкалық стратегиялық бәсекелестіктің қалыптасуы сәтінен бастап, Ресей және Батыс арасындағы қатынастардың шиеленісуінің артуы жағдайында бұл тұжырымдарды Қытайдың Орталық Азиядағы аймақтық саясатының қалыптасуына проекциялау арқылы қарастырады. Зерттеу аясында автор Орталық Азия аймағындағы Қытайдың институционалдық құрылымының қалыптасу үдерісін және жаңа азиялық-орталықтық қауіпсіздік үлгілерінің құрылуын талдайды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Зерттеу тақырыбының өзектілігі Орталық Азия аймағындағы жаңа геосаяси кеңістігін және Қытайдың аймақтық әрі жаһандық деңгейдегі жаңа рөлін зерделеуде көрінеді. Қытайдың сыртқы саясатының қалыптасуы соңғы жиырма жыл ішінде, яғни қырғи қабақ соғыстан кейінгі кезеңде, АҚШ-тың "бірполярлы сәті" жағдайындағы салыстырмалы түрде тұрақты халықаралық жүйе аясында қалыптасып дамыды. Жаһандық деңгейде бұл жағдай қырғи қабақ соғыс кезеңіндегі биполярлы текетірес үлгілерінің жойылуымен сипатталды. Күштер тепе-теңдігі мен оның әскери элементтері халықаралық қатынастарда ықпалын жоғалтты.

Секьюритилендіру негізгі ауқымы Қытайдың геосаяси өрлеуі аясында қалыптасты. Дэн Сяопиннің реформаларынан кейін Қытай қарқынды экономикалық өсу кезеңін бастан өткерді, бұл оның жаһандық институционалдық құрылымдарды белсенді түрде құруымен жалғасты. Ху Цзиньтао билік еткен кезеңде Қытай елеулі экономикалық ықпалға қол жеткізіп, халықаралық аренада ұлы держава мәртебесін нығайтты. Экономикалық өсім әскери жаңғырту процесіне де ықпал етіп, соның салдарынан аймақтық күштер теңгерімінің өзгеруіне әсер етті. Ал Си Цзиньпин билікке келгеннен кейін, Қытайдың сыртқы саясатының үлгілері Дэн Сяопиннің "төрт ұстанымынан" айтарлықтай ауытқыды. Си дәуіріндегі сыртқы саясатының айрықша ерекшелігі — оның анағұрлым белсенді сипатқа ие болуы. Осы кезеңде Қытай "Бір белдеу, бір жол" бастамасы аясында жаһандық институционалдық құрылымдар құруға кірісіп, халықаралық жүйеде жаһандық күштер тепе-теңдігінің ауысуы орын алды.

Қытай стратегиясының Орталық Азия аймағындағы басты ерекшелігі — оның геοэкономикалық құрамдас бөлігінің күшеюі болып табылады. Геοэкономика феноменінің өзектілігі жаңа қауіпсіздік үлгілерін жасау мен

ілгерілетуде жатыр. Геоэкономика өз кезегінде жаһандану дәуірінде тән қауіпсіздіктің жаңа үлгілерін айқындайды. Ал Орталық Азия аймағы осы геоэкономикалық тетіктер мен құралдарды қолданудың айқын үлгісі ретінде көрінеді.

Осылайша, жаһандық күштер тепе-теңдігінің конфигурациясының трансформациясы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына (ШЫҰ) елеулі әсерін тигізді. Бұл жағдай Орталық Азия елдері үшін сыртқы саясат және қауіпсіздік салаларындағы азиялық бағыттың маңыздылығын арттырып, күрделі геосаяси жағдайларды тепе-теңдікті сақтаудың қосымша тетігіне айналды.

Осылайша, Орталық Азияның Қытай Халық Республикасы үшін геоэкономикалық және стратегиялық маңызы жыл сайын артып келеді және бұл өз кезегінде сәйкес ғылыми тәсілдер мен зерттеулерді талап етеді. Осы зерттеудің өзектілігі аясында негізгі назар Орталық Азия аймағында және оның шекара маңында қауіпсіздік үлгілерінің күшеюі жағдайындағы институционалдық құрылымдарды қалыптастыру үдерістеріне аударылады.

Зерттеу нысаны — Қытайдың аймақтық стратегияларындағы институционалдық құрылыс үдерістері.

Зерттеу пәні — қауіпсіздік тұжырымдамаларының өзгеруі жағдайындағы Қытайдың Орталық Азиядағы дипломатиялық стратегиясы.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты — Қытай Халық Республикасының сыртқы саяси тетіктерінің теориясы мен практикасын талдау негізінде Қытайдың институционалдық құрылымдарының негізгі аспектілерін Орталық Азиядағы жаңа қауіпсіздік үлгілерінің дамуы контекстінде жүзеге асыру мүмкіндіктері мен проблемаларын анықтау.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін автор **келесі міндеттерді қойды:**

- Халықаралық қатынастар теорияларының кең спектрін талдау негізінде Қытайдың қазіргі сыртқы саясатының эволюциясын секьюритилендіру және институционалдық құрылым аспектілерінде зерттеуге арналған әдістемені анықтау;
- Аймақтық қауіпсіздік кешені теориясының (АҚКТ) және Қытайдың халықаралық қатынастар теорияларының қазіргі сыртқы саяси ұмтылыстарын түсінудегі рөлін анықтау;
- Жаңа геосаяси жағдайларды ескере отырып, Қытайдың сыртқы саясатындағы геоэкономикалық тетіктерді зерттеу;
- Күштер тепе-теңдігінің өзгеруі мен қауіпсіздіктің нығаюы жағдайында жаңа шынайылықтарда Қытайдың институционалдық құрылымдарын ілгерілетуге бағытталған дипломатиялық стратегиясының ерекшеліктерін анықтау, оның ішінде Үнді–Тынық мұхиты аймағы мысалында талдау;
- ШЫҰ мен «Бір белдеу, бір жол» бастамасының дамуы аясында Орталық Азиядағы секьюритилендіру мен институционалданудың әлеуетті эволюциялық тетіктерін қолданыстағы тәжірибе негізінде анықтау;
- Орталық Азиядағы аймағындағы Қытай ықпалының әлеуетін қолданыстағы тетіктер мен халықаралық қатынастардағы өсіп келе жатқан теңгерімсіздік негізінде бағалау;

- Күштер тепе-теңдігінің өзгеруі жағдайында Орталық Азия аймағындағы Қытай ықпалының институционалдану үдерісіне әлеуметтік-саяси тәуекелдерді ескере отырып баға беру.

Зерттеудің хронологиялық шеңбері — 2000 жылдардың басынан 2024 жылға дейінгі кезеңді қамтиды. Бұл кезең қазіргі геосаяси динамиканың дамуын және Қытайдың Орталық Азиядағы рөлінің өзгеруін айқындайтын жаһандық стратегиялық ландшафттың өзгеруімен ерекшеленеді.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізі: диссертациялық жұмыста қарастырылатын мәселелерді талдау барысында автор мемлекеттің сыртқы саясатының әтүрлі аспектілерін зерттеуге бағытталған теориялық-әдіснамалық тәсілдер кешенін қолданды. Осы контексте негізгі теориялық тәсіл ретінде Аймақтық қауіпсіздік кешені теориясы (АҚКТ) тандалды, бұл теория Си Цзиньпин билігі кезеңінде Қытай Халық Республикасының институционалдық құрылымдарының қалыптасуына әсер еткен негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, аймақтық қауіпсіздік кешені теориясы Қытай ықпалының Орталық Азияда институционалдану үдерісін оның негізгі бағыттары бойынша түсінуге жол ашады.

Қытайдың институционалдық стратегиясын талдау барысында диссертация авторы Джон Миршаймердің неоклассикалық реализм теориясына жүгінді. Бұл теория ҚХР-дың сыртқы саяси ұмтылыстарының негіздерін, әсіресе Си Цзиньпиннің билігі кезеңінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Неолиберализм теориясы Қытайдың сыртқы саяси әрекеттерін екі негізгі қырынан ұғынуға жол ашады. Біріншіден, саяси мағынада бұл теория Қытайдың Қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейінгі бастапқы кезеңде АҚШ бастаған халықаралық институттарға «интеграциялануын» сипаттайды. Америкалық сарапшылардың пікірінше, бұл Қытайда саяси либерализацияға алып келуі тиіс еді.

Кеохейн мен Найн ұсынған кешенді өзара тәуелділік теориясы Қытайдың геοэкономикалық тетіктерінің негізін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Маңызды теориялық ұстанымдардың бірі Бузан мен Вейвердің секьюритилендіру концепциясы. Аймақтық қауіпсіздік кешені теориясы Қытай ықпалының институционализациялану үдерісінің тек Орталық Азияда ғана емес, бүкіл әлемдік деңгейде дамуын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Диссертациялық жұмыстың авторы салыстырмалы талдау әдісіне де жүгінді. Бұл жерде салыстыру объектілері ретінде әлемнің әртүрлі аймақтары алынған, атап айтқанда, Қытайдың геοэкономикалық тетіктері қолданылған Шығыс Азия, Оңтүстік-Шығыс Азия, сондай-ақ Оңтүстік және Орталық Азия аймақтары қарастырылды.

Ғылыми жаңалығы. Диссертациялық зерттеуде жұмыстың ғылыми жаңалығын анықтайтын келесі нәтижелер ұсынылды:

- Қауіпсіздікке қатысты классикалық және жаңа теорияларды, сондай-ақ әртүрлі дереккөздер мен құжаттарды талдау негізінде алғаш рет ғылыми

айналымға «Орталық Азиядағы қауіпсіздік үлгілерінің азиятануы» және «Қытайдың институционалдық құрылымы» сияқты ұғымдар енгізілді;

- Қытайдың жаңа сыртқы саяси стратегиясының қалыптасуын көрсететін саяси және экономикалық үдерістердің күрделі кешені анықталды, бұл Үнді–Тынық мұхиты аймағы мысалында қарастырылып, басқа аймақтарға, соның ішінде Орталық Азияға да қолданылатын кейс ретінде сипатталды;
- Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының трансформациясы және "Бір белдеу, бір жол" Орталық Азияға проекциясы арқылы Қытайдың көпжақты институттарды дамыту жөніндегі дипломатиялық стратегиясына жүйелі әрі кешенді талдау жүргізілді;
- Автор Си Цзиньпин кезеңіндегі Қытайдың еуразиялық стратегиясына жаңа ғылыми көзқарас ұсынады: Бұл стратегия геоэкономикалық параметрлер мен күрделі көпполярлылық жағдайдынағы күштердің жаңа тепе-теңдігімен айқындалады;
- Секьюритилендіру және институционализация тұжырымдамаларының күшеюі аясында Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы қарым-қатынастардың ХХІ ғасырдың бірінші және екінші онжылдығындағы жаңа заңдылықтары анықталды.

Зерттеудің тәжірибелік маңызы — халықаралық қатынастар саласындағы кең ауқымды стейкхолдерлерге арналған ұсыныстарды әзірлеу мүмкіндігін де қарастырады.

Диссертациялық зерттеудің қорытындыларын келесі бағыттарда қолдануға болады:

- Қазақстандағы дамып келе жатқан қытайтану саласы аясында және жалпы Орталық Азияда Қытаймен қарым-қатынас мәселелерін зерттеу саласындағы халықаралық қатынастар пәні бойынша оқу курстары мен оқу құралдарын әзірлеуде ғылыми және оқу-әдістемелік қызметте пайдалану;
- Қытай мен Орталық Азия елдерінің қатысуымен қауіпсіздік және сауда-экономикалық ынтымақтастық саласындағы мәселелерді зерттеумен айналысатын министрліктер мен ведомстволардың, бизнес-құрылымдардың, аймақтық және халықаралық ұйымдар үшін талдамалық жұмыстар жүргізуге;
- Қытай мен Орталық Азия мемлекеттері арасындағы өзара қарым-қатынастарда туындайтын тәуекелдерді азайту мен әлеуетті арттыру бойынша сыртқы саясат пен дипломатия саласында практикалық ұсыныстар әзірлеуге;
- Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы саяси-экономикалық саладағы қарым-қатынастардың қысқа және орта мерзімді болашағына арналған кеңес беру және сценарийлік болжамдар құруға.

Диссертациялық зерттеу жұмысының қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдары:

1. Қытайдың қазіргі сыртқы саяси механизмдерінің қалыптасу үдерісін талдау, ең алдымен, халықаралық қатынастардың классикалық

теориялары — неореализм мен неолиберализм призмасы арқылы қарастырылады. Алайда, қазіргі кезеңде Орталық Азия өңірінде секьюритилендіру үлгілерінің өзгеруі аясында Қытай ықпалының институционалдану үдерісі жүріп жатқанын ескере отырып, аймақтық қауіпсіздік кешені теориясына және Қытайдың перифериялық дипломатиясы теориясына стратегиялық назар аудару қажет;

2. Геоэкономикалық тәсіл жаһандану жағдайындағы Қытай Халық Республикасының сыртқы саясатының негізгі құралы ретінде танылады. Бұл өз кезегінде, әскери күшке негізделген күштер тепе-теңдігінің шартты түрде екінші орынға ығысуына әкелді, ал геоэкономика Қытайдың сыртқы саяси және сыртқы экономикалық стратегиясының басты тетігіне айналды. Бұл тұрғыда Үнді-Тынық мұхиты өңірі үлгі ретінде қарастырылады. Дәл осы өңірдің мысалында геоэкономиканың дипломатиялық ықпал ету құралы және институционалдық құрылым қалыптастыру тәсілі ретінде қолданылып жатқанын байқауға болады. Қытай ықпалы арқылы осы өңірде байқалатын қауіпсіздік, экономика және институционалдық ықпал салаларындағы негізгі үрдістердің элементтері қазірдің өзінде басқа өңірлерге, соның ішінде Орталық Азияға да проекцияланып отыр.
3. Қытайдың сыртқы геоэкономикалық мүдделерінің секьюритилендіру оның ықпалын институционализациялаудың негізін қалады. Сондықтан Қытайдың саяси ықпалын классикалық күштер тепе-теңдігі теориясымен түсіндіру қиынға соғады. Бұл жерде ынтымақтастыққа, әсіресе экономикалық институттарды дамыту мен әратараптандыру саласындағы серіктестікке басымдық беретін неолибералдық парадигманы қолдану қажет.
4. ХХІ ғасырдың екінші онжылдығының басында және одан кейінгі кезеңде Қытай Орталық Азияда өз ықпалын институционализациядан алды. Осы кезеңдегі қытай-орталықазиялық қатынастардың ерекшелігі – өңірлік күштер тепе-теңдігінің өзгеруі, бұл ретте Қытай өңір елдері үшін кешенді қауіпсіздіктің кепілі рөлін атқарады. Қарым-қатынасты нығайту және өзара іс-қимылды әртараптандыру үшін өңір елдеріне өзара дамуға негізделген ортақ күн тәртібі қажет, ол күштер тепе-теңдігін ішкі және сыртқы деңгейде де нығайтуға септігін тигізеді.
5. Орталық Азиядағы өңірлік қауіпсіздік кешені бірқатар трансформациялық өзгерістерге ұшырауда. Бұл өзгерістер барысында азиялық-орталықтандырылған қауіпсіздік үлгілері қалыптасуда, олар дәстүрлі емес қауіпсіздік аспектілерінің артуымен, экономикалық даму, экологиялық факторлар және халықтың көші-қон процестерінің әртараптануымен сипатталады. Өңірде күрделі әрі көп деңгейлі қауіпсіздік жүйесін одан әрі дамыту үшін жаңа әдістер мен Орталық Азия елдерінің жаңа бірлескен жобалар мен бастамаларға белсенді қатысуы қажет.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы. Диссертациялық жұмыс әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасында орындалды.

Диссертация тақырыбы бойынша жарияланымдар: Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері бойынша 8 ғылыми мақала жарияланды. Оның ішінде 1 мақала Scopus дерекқорында индекстелген, 5 мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі БҒСБК ұсынған ғылыми басылымдарда жарияланды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы — зерттеу мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес логикаға негізделген және кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.